

УДК 330.875

К. З. Возний,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії,
Тернопільський національний економічний університет

САКРАЛЬНІ ВПЛИВИ НА ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ: ГІПОТЕЗИ, ПРИПУЩЕННЯ, ФАКТИ

Досліджено зміст взаємозв'язків сучасної доктрини економіки ринкового типу та основних канонів домінуючих світових релігій і філософсько-світоглядних систем (християнства, ісламу, юдаїзму, буддизму, індуїзму, конфуціанства) крізь призму оцінки основних економічних дефініцій (багатство, бідність, власність, торгівля, винагорода, податки, прибуток і т. ін.), проведено ряд змістовних зіставлень цих економічних категорій.

The content of co-relations between the modern doctrine for the market type economy and main canons of world dominating religions and philosophy ideology systems (Christianity, Islam, Judaism, Buddhism, Hinduism, Confucianism) through the prism of the main economic definitions evaluation (wealth, poverty, ownership, trade, remuneration, taxes, income, etc.) is researched, and a number of content comparisons for these economic categories was conducted.

Ключові слова: економіка, власність, процент, борг, багатство, бідність, податок, прибуток, гроші, християнство, іслам, юдаїзм, буддизм, індуїзм, конфуціанство.

Key words: economy, property, percentage, debt, wealth, poverty, tax, profit, money, Christianity, Islam, Judaism, Buddhism, Hinduism, Confucianism.

ВСТУП

Економічна історія людської цивілізації є тривалим, цікавим та багатомірним явищем, що сягає своїм корінням сивої давнини; охоплює, поєднує та розділяє історії цілих народів та континентів, епохи, культури та нації. Сучасна економіка ринкового типу є незаперечним результатом багатотисячолітнього синтезу досвіду цілих народів і їх цивілізаційних осередків. Хоча економіка як самостійний вид діяльності існує з незапам'ятних часів, а як галузь науки — сотні років, глобальна проблема невідповідності між матеріальними потребами суспільства, з одного боку, та виробничою можливістю їх задоволення — з іншого, залишається так і не розв'язаною в планетарному масштабі.

Сьогодні глобальним науково-практичним пріоритетом суспільства є пошук ефективних моделей економічного устрою життя людини. Синергетична взаємодія економічної теорії та господарської практики поступово зняли гостроту означеної вище проблеми, проте аж ніяк не розв'язали її повною мірою. Пошук нових гіпотетичних факторів економічного зростання та спроба "імплантувати" їх у загальну конструкцію будівлі світової економіки — передній фронт сучасної економічної науки.

Розвиток інституційного напрямку теоретичної економіки ознаменувався включенням у моделі економічного устрою суспільства таких, з першого погляду, ірраціональних, "неекономічних" компонентів, як звичаї, культура, релігія, традиції, почуття, інстинкти, емоції, юридично-правові норми, що сукупно створювали альтернативну щодо раціональної економіки концепцію її ефективного облаштування та розвитку. Сакральні за своєю суттю віросповідання та культура, на нашу думку, з-поміж визначених вище факторів-гіпотез економічного поступу є надзвичайно впливовими і такими, що заслуговують більш глибокого дослідження та всебічної компаративної аналітики. Вони хоча й не пропонують вичерпних відповідей на запитання про те, як збільшити обсяг суспільного виробництва, зменшити інфляцію, скоротити безробіття чи добитися економічного процвітання, проте вони значною мірою формують поведінкові мотиви як індивіда, так і цілого народу, зумовлюють нашу поведінку, преференції, вибір і, зрештою, формують економічну складову нашої ментальності.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Вивчити та оцінити характер реверсивних залежностей сучасної економіки та основних світоглядно-сакральних доктрин

суспільства (християнства, ісламу, юдаїзму, буддизму, індуїзму, конфуціанства тощо) — мета даного дослідження та суть завдань, що з цього випливають.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Християнський внесок. Про домінуючість "християнського вектора" світогосподарського розвитку переконливо свідчить уже той факт, що на релігійній карті світу християнство сьогодні явно має примат щодо усіх інших релігій: згідно офіційних даних, загальна чисельність послідовників Христа на планеті складає 2,1 млрд чол. [1]. Християнська церква наполегливо пробує гармонійно поєднати духовний і матеріальний аспекти життя людини. При цьому вона пропонує свою систему акцентів і пріоритетів: першість належить духовному, а матеріальне, що цілком логічно з огляду на місію, функції та місце самої церкви, є його своєрідною похідною. Більше того, вона пробує взяти на себе частину функцій власне економічної науки: "... церква спроможна запропонувати якщо не певну економічну теорію..., то принаймні якусь систему критеріїв розвитку господарської моделі, домінуючої в суспільстві, — з урахуванням сотеріологічних перспектив людства, що є предметом не тільки богослов'я, але і практичної діяльності церкви в світі" [2].

Економічна складова християнства розвивалася у святому Письмі паралельно з його теологічним компендіумом і цей процес відбувався протягом багатьох сотень років. При цьому ставлення до певних економічних явищ і дефініцій, що їх позначають, мало неоднозначну чи навіть суперечливу динаміку. Канонічні джерела іноді змістовно суперечать апокрифальним, тобто таким, що не включені у Святе Письмо, а в середовищі теологів і навіть адептів християнства одні і ті ж самі частини Святого Письма, що стосуються різних соціально-економічних проблем, трактують по-різному.

"Навіть поверхневий лінгвістичний аналіз Святого Письма дає доволі переконливі свідчення того, як тісно економіка переплетена з християнським віровченням. Ось статистика текстуральних апелювань до різних економічних категорій: про багатство і багатів у Святому Письмі згадується 88 разів, про бідність і бідних — 17, золото є предметом оцінок та повчань аж 321 раз, до срібла канонічні християнські джерела звертаються 303 рази. Крім того, 19 разів Біблія використовує категорію "гроші", 53 рази згадується про власність і майно, 42 — про товар, 9 — про прибуток, 19 — про дохід, 24 — про різні

види податків, платежів та митних зборів, 19 разів — про ціну" [3, с. 32—33].

Однією з найбільш соціально та економічно значимих категорій є "багатство". Потрібно відзначити, що у системах стосунків "багаті — бідні" відображає надзвичайно серйозний і фактично до сьогодні нерозв'язаний конфлікт, що має економічні корені. Почасті бідні є джерелом примноження статків багатих, а багаті, через неоптимальну і непродуману систему розподілу наслідків економічної діяльності у суспільстві, роблять становище бідних ще критичнішим.

Святе Письмо багатократно звертається до проблем "багатство" і "гроші", які часто використовуються як синонімічні або змістовно дуже близькі. У багатьох країнах світу, де християнство закріпилося як домінуюча релігія, суспільне ставлення до багатства та багатіїв було щонайменше стриманим або й негативно-критичним. Часто багатство асоціюється з хамством і чванливістю, шахрайством і аморальністю.

У Євангелії від Св. Матвія (19: 21-24) знаходимо прямі аргументи, що культивують саме таке ставлення до багатства. "Ісус каже йому: "Коли будеш досконалим, — піди, продай добра свої та й убогим роздай, і матимеш скарб ти на небі. Потому приходь та й іди вслід за Мною". Почувши ж юнак таке слово, відійшов, зажурившись, — бо великі маєтки він мав. Ісус же сказав Своїм учням: По-правді кажу вам, що багатому трудно увійти в Царство Небесне. Іще вам кажу: Верблюдові легше пройти через голочине вушко, ніж багатому в Боже Царство увійти!"

Зазначимо, що окремі частини Біблії та інших джерел християнського віровчення у своєму ставленні до багатства, грошей та прибутку взаємно "конфліктують", демонструючи і більш толерантне ставлення до проблеми примноження власності (притча Ісуса про таланти (Євангеліє від Матвія (25:14-30) та від Луки (19:11-28)). "На запитання про те, чи може багач увійти до Царства Небесного, церква відповідає негативно. А ось на питання про те, чи може людина, що володіє багатством, увійти до Царства Небесного, та ж церква сьогодні відповідає вже інакше: може, якщо дійсно людина володіє багатством, а не багатство володіє людиною" [3, с. 34].

Діаметрально протилежним економічним полюсом багатства є бідність. Ставлення до бідності та жебракування, як і до багатства, грошей та золота, за всю історію християнства також зазнало істотних змін: від терпимого в епоху раннього середньовіччя до критично-утилітарного в період появи протестантизму та розвитку капіталістичних відносин. Бідні, бездомні та жебраки стали постійним джерелом дешевої робочої сили.

Дуже важливою інституційною економічною категорією, що тісно пов'язана з уже розглянутими вище, є "власність". Саме через категорію "власність" розкривається реальний зміст соціально-економічних відносин, що виникають між усіма агентами економічної системи (державою, найманими працівниками, підприємцями тощо). Біблія демонструє загалом позитивне ставлення християнства до інституту приватної власності. Про це свідчить уже та обставина, що навіть у Десяти Заповідях Божих (П'ята книга Мойсеєва: Повторення Закону (5:21)) проблема власності знаходить своє пряме відображення: "І не бажай жоні ближнього свого, і не бажай дому ближнього свого, ані поля його, ані раба його, ані невілниць його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що є в ближнього свого". Як бачимо, право приватної власності визначається як святе і непорушне право кожного християнина.

Чимало місця у Старому та Новому Заповітах відведено проблемі формування ідеології та принципів засад оподаткування. Цікаво відзначити, що різні частини Святого Письма фактично апелюють до різних функцій системи оподаткування у нашому їх сучасному тлумаченні. Першою формою фіскальних відносин, посвідчених Святим Письмом, виступали внески

на релігійні потреби. Книга Левіт (27:30-34) вельми детально описує "методичний механізм" цієї заповіді: "А всяка десятина з землі, з насіння землі, з плоду дерева, — Господеві воно, святощі для Господа! А якщо дійсно викупить хтось свою десятину, — той додасть п'яту частину її над неї. А всяка десятина худоби великої та худоби дрібної, усе, що перейде під палицю, — десяте буде святість для Господа. Не буде перебирати між добрим та злим, і не замінить його. А якщо справді заступить його, то буде воно та заступство його, — буде святість, не буде викуплене. Оце заповіді, що Господь наказав Мойсеєві для Ізраїлевих синів на Сінайській горі".

Слід відзначити, що вже навіть у канонічних джерелах християнства йдеться про проблеми пошуку оптимального співвідношення економічних інтересів держави та платників податків (Перша Книга Царів (12:3-20)). В рамках християнського теологічного концепту податок починає розглядатися як плата державі за виконання нею суспільно значимих та актуальних функцій.

Таким чином, генезис ставлення християнства до економічних явищ, проблем та категорій відбувався одночасно з: переосмисленням соціально-економічної ролі та місця людини в житті суспільства; вдосконаленням та гуманізацією системи соціально-економічних відносин виробництва, розподілу, обміну та споживання; накопиченням та систематизацією управлінського і технологічного досвіду людської спільноти; розвитком нових форм державного управління та систем відносин "держава — церква" тощо [3, с. 38].

Ісламський внесок. Про актуальність та силу "ісламського фактора" економічного розвитку світу можна судити уже з того, що згідно останніх даних, кожен п'ятий мешканець нашої планети сповідує іслам. Лише "за останні 50 років мусульманське населення земної кулі збільшилося на 235% і складає сьогодні 1,6 млрд" [4]. "Мусульманські общини є більш ніж у 120 країнах світу... У 35 країнах мусульмани складають більшість населення, а в 29 країнах послідовники ісламу складають впливову меншість. В 28 країнах іслам визнано державною або офіційною релігією. Серед них Єгипет, Іран, Ірак, Марокко, Пакистан, Саудівська Аравія та ін." [5].

"Настанови Корану, що "регламентують" економічне життя в мусульманському суспільстві, здебільшого сформульовані в мединському період¹, причому мають переважно форму приписів. У них Мухамед звертається вже до конкретних питань" [6]. "Об'єктом предметних коранічних регламентацій виступають такі економічні категорії, як торгівля, багатство, лихварство, податок, милостиня, позичковий процент, власність, спадок, борг тощо. Розвиток економічного ядра ісламу відбувався і за межами Святого Письма — у працях світських авторів, правознавців, істориків і філософів епохи середньовіччя, серед яких найбільш знаним був Ібн Халдун² (1332—1406 рр.)" [7, с. 7—8].

Традиції і культура Сходу споконвіку були пронизані торгово-економічними відносинами, а доходи від торгівлі часто складали основу життя мешканців "Великої Пустелі". Цілком логічно, що за таких обставин навіть ранні адепти та послідовники ісламу надавали багато уваги економічним питанням, прагнули об'єднати воедино проблеми віровчення, етику, право та, власне, економіку. Саме тому Коран визначає у якості фундаментальних принципів економічних відносин справедливість та чесність — себто категорії, що змістовно перебувають у вимірі моралі та етики [8].

Торгівля для мешканців країн арабського Сходу була споконвічним заняттям, навколо якого організовувалося економічне життя умми³. Саме тому в коранічних джерелах надзвичайно чимало уваги надається саме питанням торгівлі, її правил та принципів. Різні сторони торгово-економічних відносин регламентують 6, 11, 17, 55, 83 та інші сури Святого Письма [9]. Най-

¹ Достеменно відомо, що Пророк спочатку проповідував у Мекці, а пізніше в Медині. Саме тому одну частину сур з Корану називають мекканськими (610—622 рр.), або ранніми, а іншу — мединськими (622—632 рр.), або ж пізніми.

² Повне ім'я — Валі-д-Дін Абд-ар-Рахман Ібн Хальдун.

³ Ісламська община.

більшого значення у торговельних справах надається питання чесності, рівноправності і справедливості. Сімнадцята сура Корану (17:35) недвозначно формулює їх принципи:

"У мірах будьте вірними тоді,
Коли належить вам виміряти,
Вагу давайте на терезах, що не брешуть
Бо це і справедливіше і краще врешті-решт"⁴.

Повчальне звернення Пророка до своїх послідовників (11:85) звучить як обов'язкова до виконання настанова і воно стосується не лише торгово-економічних відносин, але й де-факто захищає інститут приватної власності — базову і обов'язкову компоненту сучасної ринкової конструкції.

"О мій народ! Дотримуй чесно міру і вагу;
Майну людей не завдавайте збитку
І злодіянь не ніяких на землі
Ви не чинить сівбою нечисті і смуті"⁵.

Коран не залишається по за увагою також і проблему "багатство-бідність". Так, ще у ранніх сурах (102 та 104) чітко визначено негативне ставлення ісламу до непомірного грошолюбства та багатства. Зокрема, у 102, мекканській сурі (102:1-6), що називається "Похвальба багатством", достеменно знаходимо: "Вам приємно хвалитися багатством, доки ви не ступили в могилу. Та ба! У вас ще відкриються очі! ... Якби ж то у вас широко відкрились очі ... Ви неодмінно побачите палаючий вогонь!" [10]. Сто четверта ("Огудник") сура (104:1-4) також не залишає сумнівів щодо ставлення ісламу до проблеми надмірного захоплення матеріальним багатством: "Горе кожному огудникові-наклепникові! Котрий нагріб собі добра і все порухував. Він гадає, що відкупиться ним від смерті. Та ба! Його пошпурять у пекельну піч!" [10].

Дуже цікавий прецедент унікального синтезу економічного та духовно-релігійного аспектів життя людини виявляє ісламська філософія оподаткування. Дослідники зазвичай відзначають той важливий факт, що ідеологія податку ісламської спільноти радикально відрізняється від традиційного, світського, пан'європейського концепту фіскальної політики саме тим, що акцент робиться на релігійній складовій цього явища, а, власне, його економічний підтекст є вторинним.

З-поміж усіх економічних категорій, проблема лихварства та процента у Корані стоїть особливо гостро. Причому вона не втрачає своєї актуальності по сьогоднішній день. Оцінка ставлення ісламу до цих категорій ускладнена двома принциповими обставинами. По-перше, в ісламі не проводиться формального розмежування між процентом та лихварством — обидві ці категорії позначаються поняттям "ріба" і однаковою мірою перебувають під коранічною забороною. По-друге, аналіз різних "перекладів змістів" Корану показує, що їх автори вельми до-вільно і синонімічно використовують терміни "ріба", "лихва",

"ріст" і "лихварство".

Мабуть слід зауважити також, що в Корані не тільки формулюється, власне, ісламська ідеологія ставлення до різних проявів економічного життя, але й мають місце порівняння ісламського, "правильного" підходу та конкурентного, "неправильного", іновірного. Насамперед, йдеться про іудейські та християнські "помилки". Таким чином, ісламська теологічна концепція загалом виявила достатньо високий рівень власної синкретичності щодо матеріальних проблем суспільства і сформувала на практиці функціональну і продуктивну модель "ісламської економіки" і окремої економічної субкультури.

Юдейський внесок. Незважаючи на невелику частку євреїв⁶ у загальній чисельності населення планети, вплив "юдейського чинника" на глобальний процес соціально-економічного поступу суспільства є надзвичайно стійким і тривалим. Юдаїзм як релігія (а євреї як самостійний етнос — К.В.) сформувався значно раніше, порівняно з іншими авраамічними монотеїстичними релігіями (християнство, іслам, караїзм тощо). Родовою специфікою юдейського віровчення є те, що воно досить адаптивне щодо умов, котрі постійно змінювалися. Жорстке і регламентоване віровчення отримало особливу живучість і пластику за рахунок власного саморозвитку у формі тлумачень, роз'яснень та коментарів представлених у різних талмудичних, равиністичних та близьких до них пізніших джерелах. Саме останні і виступають тим інструментом адаптації, за допомогою якого постулати юдаїзму завжди залишалися актуальними щодо нових економічних, соціальних, політичних та культурних викликів.

У пошуках продуктивної моделі взаємодії релігійних догматів з економічними реаліями повсякденного життя та його проблемами, духовні лідери юдаїзму інтенсивно використовували засоби герменевтики⁷, тлумачили і розвивали ідеї Тори відповідно до історико-економічних та соціальних змін у житті єврейського суспільства. Наслідком такої кропіткої і відповідальної роботи багатьох поколінь рабинів, мудреців і законовчителів стало формування 613 автентичних міцвот⁸ (заповідей) юдаїзму. Саме ці заповіді разом із Галахою⁹ та Агадою¹⁰ і є практичними "навігаторами" для юдея, що регламентують усі аспекти його повсякденного життя. Змістовний аналіз усіх 613 міцвот та різних варіантів їх коментарів (р. Ш. Р. Гірша¹¹, Раші¹² та Сончіно¹³), проведений нами, дозволив виявити у їх структурі помітне "економічне ядро", що регулює найрізноманітніші аспекти саме економічних відносин. За нашими наближеними оцінками, щонайменше 190 міцвот явно чи опосередковано кореспондують із різними аспектами економічного устрою суспільства і містять цілком визначене та вмотивоване ставлення до різного роду проблем.

⁴ Авторський переклад на основі [9].

⁵ Авторський переклад на основі [9].

⁶ Сьогодні частка євреїв у загальній чисельності мешканців планети загалом мізерна і складає, згідно даних світової демографічної статистики, лише 0,22—0,25%.

⁷ Герменевтика (від грец. hermeneutikos — роз'яснюють, тлумачать) — мистецтво тлумачення текстів (класичної давнини, Тори, Біблії, Корану та інших текстів древніх першоджерел).

⁸ Міцва (у множині міцвот; від євр. מצוה, — "веління", "наказ") — розпорядження, заповідь в юдаїзмі. У побуті міцва — всяке добре діло, похвальний вчинок. Виконання міцвот покладено на всіх повнолітніх євреїв — хлопчиків із 13 років і дівчаток із 12 років.

⁹ Галаха, або Алаха (євр. הלכה) — традиційне іудейське право, сукупність законів і принципів юдаїзму, що регламентують релігійне, сімейне і суспільне життя віруючих євреїв. У більш вузькому сенсі — сукупність законів, що містяться у Торі, Талмуді та у пізнішій равиністичній літературі, а також кожен із цих законів (галахот) окремо.

¹⁰ Агада (арамейська אגדה, "оповідання") — частина талмудичної літератури (Усного Закону), що містить афоризми, повчання, притчі, параболи, байки, алегоричні та гіперболічні розповіді, історичні перекази і легенди релігійно-етичного характеру, які полегшують застосування "кодексу законів" (Галахи).

¹¹ Рабі Шімшон бар Рефаель Гірш (1808 — 1888 рр.) — видатний рабин коментатор Тори, педагог, публіцист, один із духовних лідерів євреїв Європи, провідна фігура у справі відродження німецького єврейства у другій половині XIX століття, яке гинуло від реформізму та асиміляції.

¹² Раші (івр. ראשונים, акронім словосполучення "Рабейну Шломо Іцхакі" — "наш учитель Шломо син Іцхака"; 1040, Труа, Франція — 1105, там же) — авторитетний середньовічний коментатор Талмуду і один із класичних коментаторів Танаха; духовний вождь і громадський діяч єврейства Північної Франції.

¹³ Сончіно (також Сонцін, Цонцін; Soncino, סונצ'ינו) — династія єврейських книгодрукарів та коментаторів Тори, що заснували мережу видавництва у різних країнах Європи. Сьогодні "коментарями Сончіно" називаються тлумачення, зроблені різними авторами та упорядниками (Й. Герц, А. Коен, А. Розенберг), але видані англійським видавництвом "Soncino Press".

Прокапіталістичні ідеї юдаїзму. З-поміж усіх економічних категорій, що перебувають у полі предметного інтересу юдейського віровчення, чи не найбільш актуальною є "власність". Визначальною економічною рисою юдаїзму є повага до інституту приватної власності. Професор І. Леві, розмірковуючи про природу економічної складової юдаїзму в контексті ставлення останнього до власності, пише наступне: "Яку систему (капіталістичну чи соціалістичну — К.В.) вважає за краще Тора? При вивченні Галахи ми частіше виявляємо капіталістичний підхід: єврейський закон визначає статус особистої власності і захищає її права; кожна людина володіє повним контролем над своїм майном" [11].

Контракапіталістичні ідеї юдаїзму. Попри визнання інституту приватної власності та повагу до нього, юдаїзм, тим не менше, має чимало антиринкових застережень щодо неї. Зокрема "власність на землю", юдаїзм "оточує" системою жорстких обмежень. Професор Іегуда Леві з цього приводу зазначає: "Тора вчить, що право володіння власністю — це важливий інструмент служіння Творцеві; але саме по собі воно не має святості, про що свідчать численні закони і постанови, що обмежують це право" [11].

Механізм обмежень приватної власності в юдаїзмі реалізовано через так звані закони "суботнього"¹⁴ (Шмот 23:10-11) та "ювілейного"¹⁵ (Ваик. 25:13-24) років. У ці роки вводився особливий "режим" інституту приватної власності на землю. У ювілейний рік раніше продана спадкова земля обов'язково поверталася її первісному родовому власнику. Тора однозначно фіксує межі права приватної власності на землю: "У цей ювілейний рік вернетесь кожен у володіння своє... А земля не може бути продана навки, бо моя земля, і ви ж прибульці і поселенці у мене" (Ваик. 25:13, 24). Коментар р. Ш. Р. Гірша щодо відповідного фрагмента Тори демонструє антикапіталістичну компоненту юдейських постулатів у частині, що стосується власності на землю: "Зло, що заповонило внутрішнє життя суспільства внаслідок соціальних і класових відмінностей та нерівного розподілу власності з його різким контрастом між злиднями і багатством, незалежністю і залежністю... все це має бути спокутувано та усунуто за допомогою йовеля"¹⁶ [12].

Реверсивні ідеї юдаїзму. Не меншим рівнем предметної актуальності у контексті юдейського віровчення володіють такі економічні категорії, як "відсоток", "кредит" і "прибуток", "борг" тощо.

Тора у питанні відсотка за користування позикою, на перший погляд, дуже категорична: "Не бери з брата твого відсотки: ні з срібла, ні з їстівного, ні з чого-небудь, що можна віддати в ріст. З чужоземця можеш брати відсотки, але з брата свого не бери, щоб благословив тебе Господь, всесильний твій, у будь-якому починанні рук твоїх в країні, в яку ти входиш, щоб заволодіти нею" [12] (Дв. 23, 20-21). На думку деяких дослідників, саме цей економічний аспект юдаїзму пояснює феноменально високу частку серед юдеїв забезпечених та успішних людей. Цією ж обставиною пояснюється і той факт, що в епоху Середньовіччя та Реформації фінанси більшої частини європейської цивілізації зосередилися у руках єврейських банкірів: християни вважали гріховним давати гроші під відсотки кому-небудь, а юдеї розцінювали позичання грошей під відсотки чужинцям цілком прийнятною дією [13].

Позичковий процент, грошова позика і борг як явища сучасної економіки, без яких вона немислима, як стверджують самі адепти сучасного юдаїзму, виявилися для законовчителів достатньо складною теологічною проблемою [14]. Ні сама Тора, ані жоден коментар до неї не обгрунтовують такого дуалістичного підходу у ставленні до відсотка. Більше того, як зазначено, наприклад, у коментарі Сончіно, надання безоплатної допомоги неюдею розцінювалося як дія, що підпадає прямій забороні Тори. Тобто позика юдею під процент і безоплатна позика неюдею визнаються рівною мірою непри-

нятними. Показово, що, на відміну від законів суботнього та ювілейного років щодо землі, регламентації стосовно відсотків та позики поширювалися не лише на території Святої землі, але й за її межамі.

Потрібно відзначити неабияку інтелектуальну винахідливість і прагматизм коментаторів та практикуючих у бізнесі юдеїв щодо можливості "вірокоректно" обійти незручну із позиції економічних інтересів регламентацію щодо відсотка. Позика грошей юдею у біблійні часи розглядалася як морально-етичний акт благодіяння стосовно нужденного і отримання плати у формі відсотка за це було практично нереальним. Позика ж, приміром, фінікійському чи ханаанському купцеві для реалізації його високодохідного комерційного проекту повністю виправдовувала таку виробничу форму співучасті юдея-позикодавця у прибутках позичальника (Шм. 22:24 і Ваик. 25:36, 37).

Література:

1. Major Religions of the World Ranked by Number of Adherents [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.adherents.com/Religions_By_Adherents.html.
2. Христианская экономическая концепция наиболее близка к идеальным отношениям реальной демократии [Електронний ресурс]; [інтерв'ю з проф. Финансовой академии при правительстве РФ, засл. экономистом России, замглавы Миссионерского отдела Московского патриархата игуменом Филиппом (Симоновым)] // Интерфакс-Религия. — 2006. — 21 ноября. — Режим доступу: <http://www.interfax-religion.ru/?act=interview&div=114>.
3. Вольний К. З. Економічні ідеї християнства: витоки, розвиток, проблеми / К. З. Вольний // Економічна теорія. — 2010. — № 2. — С. 31—38.
4. Сколько мусульман в мире? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imam.ru/articles/stati.html>.
5. Яблоков И. Н. Основы религиоведения [Електронний ресурс] / И. Н. Яблоков. — М.: Высшая школа, 2005. — 508 с. — Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/Jablok/_18.php.
6. Истоки социально-экономической доктрины в исламе [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://molites.narod.ru/ekonomika/istoki.htm>.
7. Вольний К. З. Ислам і сучасна економіка: порівняння і взаємозв'язки / К. З. Вольний // Економічна теорія. — 2010. — № 4. — С. 5—14.
8. Мансуров С. Исламская экономика: морально-этический аспект [Електронний ресурс] / Саид Мансуров. — Режим доступу: <http://agazeta.arraid.org/0105/economica-shtml>.
9. Коран [Електронний ресурс] / пер. Иман Валерии Пороховой; гл. ред. Мохаммад Саид Аль-Рошд. — 6-е изд., перераб. и доп. — М.: Аванта+, 2002. — 787 с. — Режим доступу: <http://www.arabic.com.ua/koran.php?tr=3>.
10. Коран [Електронний ресурс] / Пер. Яреми Полотнюка. — Режим доступу: <http://www.ukrlife.org/main/minerva/koran0.htm>.
11. Леві І. Принимая вызов эпохи. Беседы о иудаизме [Електронний ресурс] / Иегуда Леві; пер. с ивр. Н. Пурер. — Режим доступу: http://www.judaicaru.org/library/levi_1.htm#Heading7.
12. Текст Танаха с набором комментариев [Електронний ресурс] // Маханаим: центр єврейського образования на русском языке. — Режим доступу: http://www.machanaim.org/tanach/in_tnh.htm.
13. Иудаизм. Священные сооружения [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://znichk-a.livejournal.com/55465.html?thread=650921>.
14. Электронная еврейская энциклопедия [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=15430&query>.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2012 р.

¹⁴ кожен сьомий рік.

¹⁵ кожен п'ятдесятитий рік.

¹⁶ Йовель — ювілейний рік.